

სელის-მთწერა:

ტფილისს: «ივერიის» რედაქციაში
მთაწმინდის ქუჩაზე, შიოშვილის სახლების 5-
მოდ, სახლი № 5.

ქუთაისს, ანტონ ლორთქიფანიძის ბიბლიო-
თეკაში.

განცხადება მიიღება ქაბულსა და რუსულს
ენაზედ.



«ივერიის» ფასი

ერთი წლისა, გაკვეთილ ზეგუჯრებ. 7მ. —
სახეგარის წლისა 3მ. 50კ.
თითო ნომერი 15კ.

თუ საჭიროება მოითხოვს, რედაქცია გაასწო-
რებს და შეამოკლებს დასაბეჭდათ გამოცხადებულ
წერილებს.

ს ა ზ ო ლ ი ტ ი კ ო და ს ა ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ო გ ა ზ ე თ ი .

ბამოღის ხუთაბათოღით

გაზეთი ივერია გამოვა 1878 წელს
იმავვე სახით, იმავე წარგნამდით და ისევე კვი-
რამი ერთხელ, ხუთაბათოღით.

ფასი ერთის წლისა, გაკვეთილთ თუ გა-
კვეთილად, შეიღი მანეთია.

სელის-მთწერა მიიღება დილის ათის საა-
თიღამ ნაშუადღევის ორს საათამდე ტფილისში,
«ივერიის» რედაქციაში, რომელიც იმყოფება
მთაწმინდის ქუჩაზე, შიოშვილის სახლების 5-
მოდ, ქანანაშვილის სახლში, № 5.

ქუთაისში ანტონ ლორთქიფანიძის ბიბ-
ლიოთეკაში.

ტფილისის გარედ მცხოვრებთა შეუძ-
ლინთ დაიბარონ გაზეთი «ივერია» ამ აღ-
რესით: **Въ Тифлисъ, въ редакцію
газеты ИВЕРІА.**

სამიხველი I. საქართველოს მატანე: («ივერიის» კორ-
ესპონდენტები). საგარეო, გაზეთი, უმთავრობის სუბი-
ქინისის არხეგანისა გურგუანში. — ოსურგეთის სასულიერო სას-
წესებელი (დასასრული). — II. სპალიტიკო მიმხილვა.
პირიგების ნიობათა შესახებ. — III. საქართველო, (ისტო-
რიული და ეტნოგრაფიული გამოკვლევა) — IV. უბინაო კაცი
ხორრეში (დასასრული).

საქართველოს მატანე

(«ივერიის» კორესპონდენტები)

საზარეჟო. 16 იანვარს სოფელ საგარეჟოში
მოვიდნენ მანისის უფროსი — მირზაოი ზოსრედანიკი
მამასხლისისა და მსაჯულების ამოსარჩევლათ, სამის

სოფლის ხალხი შეიყარა თავლთავის რიეზე, დღევ
მშვენიერი დაუდგა და რაღაც სიამოვნებით ეთამაშე-
ბოდა ხალხს და თითქო ჩსმსხოდა, — თქვენსეა დამო-
კიდებული, გაფთხილდით კარგი სინიდისანი მამასხ-
ლისები და მსაჯულები ამოინჩიეთო და კულანდებუ-
ლად ბრმა-ურუდ ჩათლახებს არ მანწყდეთო. მართლ-
თაც, ხალხზე ყოფილად დამოკიდებული მოხელეების
ამოინჩევს და ხალხმა კი არ იცოდა. აქამდისინ თურ-
მე რამდენიმე მოხელესაგან მიმხრობილი და მათთვის
თავ-გამოდებული კაცი უფროსის წინ დადებოდა და
დაიბახებდა ესა და ეს გვინდა მოხელეთაო, ხალხიც
ცხვარავით შესმასებდა, ეგ გვინდა, ეგაო და ამით
თავდებოდა საქმე. საწყლებს ესლაც ისე იცოანათ. ვინც
მამასხლისებათ ემზადებოდნენ უნდა გეყურებინათ,
თუ რა სადილებს უმართავდნენ ერთის თვის წინათვე
და უკანსკენელ ორის დღის წინათ, ზოგიერთს სოფ-
ლის მოთაგე ხალხს. ამით ეცოანათ კულანდებურად
თამამად გაბედავდნენ თავიანთ ცაშის კვრასე ხალხის
და სხვებისა თამამობას; მაგრამ საშწუნაროდ მათთა
მანისის უფროსი წესიერად მოიქცა ამ კანჭის ურასში
და ხალხიც დიდად მადრიელი დარჩა ამ კეთილად
დაწყობილს საქმესედ. ჯერედ ხალხს ჩანგონა მანისის
უფროსმა, რომ იმათი სრული ნება და სურვილია მო-
ხელეების ამოინჩევს და ამში მალის დაცანება ანავის
შეუძლიან. შედევკ მოსთხოვა კანდიდატები. წარმო-
ადგინეს კარეჟულებმა ყველა უბანმა თავ-თავიანთი
კანდიდანტები მამასხლისობაზე, რიცხვით ექვსი. ხალ-
ხი მანისის უფროსმა რამდენსამე რიგად დაამწკრივა
და დასხა. სომხებს ეცოანათ კულანდებურად დაყვირ-
ებით იქნება რჩევაო და ამ იმედით წინა რიგში ბირ-
კელი ადგილი დაიჭირეს, უფროსმა გამოუჩნდათ,

რომ ხმა აწავის ამოელა, ანც ქოხე და ანც ანაზე და ანც ერთმანეთისთვის ანა რაიძე ან ეთქვათ, ხოლოდ ვისაც სურდეს ნახეგები კანდიდატი ფესხედ ადგეს და ვისაც ანა იჯდეს. ექსიგეზევე ამ რიგად იყო ხმა მოკრებილი და უძეტესი ხმა მოუვიდა ზუ-რანო მაკანტალაშვილს. ეს კაცი ძრეელ საიძედაა. იმე-დი უნდა გექნოდეს, რომ სოფელს რიგინად მოუგ-ლის. მსაჯულებათაც ამოიჩინეს სულ ქართველები. მეორე დღეს სომხებს შეუდგათ ფანა-ფურე მამასახ-ლისის ამოჩივრას და უნდოდათ როგორმე მოეხერ-ხებინათ მისი გამოცვლა და ძველივე მამასახლისის დანჩენა, რადგან ახალი ამოჩივრული მამასახლისის არის ძმის წული გასვენებულის ნამამასახლისის გიორგი მაკანტალაშვილისა, რომლის მამასახლისობის დროს ყველა ვაჭარს, რომლებიც ატყუებდნენ ხალხს წინაში, იმავე მიწინილის ცხვრის ბარკლით ქსცემდა და ანც იმ ვაჭარებს აყრიდა კეთილს, რომლებიც უწმინდურად ინახავდნენ წყალს. ეს ახალი მამასახლისი არის იმის ძმისწული, რომლის გამოცვლასაც ძველ დროს სომ-ხებმა დახარჯეს ას სამოცი თუმანი ფული. ახლაც ისევე ეგონათ, მაგრამ დანჩენ ხას გამძნაღნი. მანც და მანც ანა ქცხებიან, ტურებივით დაძვრებიან და აქოთებენ ზოგიერთა ხალხს, თითონ ზოგიერთა ქარ-თველებსაც იმხრობენ, რომლებიც მამა-შაშინანვე ვაჭ-რობისა გამო ქეძობიან ქონებით და ჭკვიანც და გე-რს გზით ვერ განთავისუფლებულან მათის მონებიდან. იმხრობენ იმათაც, რომლებიც ეს ათიოდ წელიწადი ცდილობენ მამასახლისობას და ვერ ჩაუგდიათ ხელში. ანც გასამტყუნანნი არიან აქაური სომხები; ამით აქამ-დისინ თავიანთი კაცი ქყავდათ მამასახლისათ. ხარჯის გაწერა იყო, ისევე ესენი მოიყრიდნენ თავს ერთად და ხარჯს ისე გააწერდნენ. ამკრეფნიც და გამწერნიც ისევე ესენი იყვნენ და ამავე დროს ამ წაკვრა-წამოკ-ვრასში დუქნის ნისიებისაც ისალებდნენ, როგორც წასუ-ლის წლის ღვინობისთვის მინა რევაზოვს სახელ-მწიფო ფული გამოერთმია ერთის გლეხისთვის თხუთ-მეტი მანეთი და ბოლოს თავის ნისაში გამოებაან. ორი ათისის ცხვრ-ს, ასის სულის ძროხისა და დიდის ქონების ზატრონს სომხს შეაწერდნენ ხარჯს სამ თუ-მანზე. ზევით აღარ, როდესაც ქართველ გლეხს სამ-უდელა მუშა ხარის ზატრონს აწერდნენ ხუთ, ექს

თუმანს და ქვრივს და ობოლს ხუთმეტ, თქმსმეტ მანეთს. რამოდენად უსამართლო იყო ყოველივე ეს საჭიროა იცოდეთ, რომ მთელი სასოფლო მინდორი წლითა წლობამდინ სომხების საქონელს უჭირავს. აგ-რეთვე იქცეოდნენ ბეგარის თაობაზედაც. სომხებს ხომ მუშა ხარი არა ქყავთ, ვაჭრები არიან და ასიოდე გლეხს კი ქყავს მუშა ხარი, ამისთვის იმათ უგ-რავდნენ კვირასში ორჯერ მანც ბეგარაზე თავს. ნუ თუ არ შეიძლება იმათაც გაეწიათ ბეგარა თანას-წორ იმ გლეხებისა ფულით თუ სხვითა რითამე? მაგრამ როგორ შეიძლება ბეგარის გადასდგეი-ნება, ისინი მოხელეთა მოწყვლებით თანხნად იყვნენ ს. საგარეკოში, ახლა იმედი გვაქვს ახალი მამასახლი-სი ამ უსწორ-მასწორობას ბოლოს მოუღებს და ჭირ-სა და ღხინს თანასწორად გაუნაწილებს თვითივეულს.

ა. კავთელი.

18 იანვარს 1878 წ.

ბახმთი. ზა-ზა-ზა-ზა! გაცივრებით ამისთანა აუ-რებელი თოვლი, როგორც მოვიდა კასეთში ამ შამ-თანს?!—სწორედ ნახევარ ადღზე მეტი თუ არა-ნაე-ლები არ იყო ამ იანვრის ზირველ რიცხვებში. ერთი კვირა დღე და ღამე—ისეთი გაუწვევტელი თოვლი მოდიოდა, რომ კაცს ეგონებოდა ეჭობება რასმე ან ვისმეო. საკვირველი ის არის, რომ თოვლს წინ მო-უძღვა მშვენიერი გაზაფხულის ყუყუნა წვიმა, რომე-ლიც იყო სწორედ ახალ-წლის დღეს. ზირველი რიც-ხვიდამ დაწყებული, რვას იანვრამდინ გაუწვევტლივ ითოვლს და მხოლოდ ცხრა იანვარს გამოიდაწა; მაგ-რამ რა გამოიდაწა: სწორეთ ზაფხულის მშვენიერი თბილი დღეები დადგა 18 იანვრამდინ, ამ რიცხვში კი უწინდებური ავი-დარი დაიჭირა. ისეთი ცივი ჭან-ლი მოედო საღამოთი მთელს კასეთს, რომ ორი სა-უენის სიშორეზე დიდს შენობას ვერ გააჩხვდით. ბევრი ეცადა მზე, მაგრამ ნახევარი თოვლისა და ვი-ნულის მეტი ვერ მოაშორა კასეთის ტვე-მინდვრე-სოფლებს...

ერთს შარშანდელ «ივრის» №-ში, თუ მკით-ველს ახსოვს, მე მოვიხსენიე, რომ უგონი შამთარ-ში მალან ვრცელდება საქონლის ჭირი» მეტი და

აკი ღმერთო გავიწყობ და მართლად ან აცხადდა ეს ხიტეები! ამ ჟამად მთელს კახეთშია მოდებული საჭონის ჭირი და ქლეუზავს აქაურს უიძისოთაც «დასარალებულ» ხალხსა. თუ შეუძლიან ვისმე რამე—მიუშველას ხალხსა, თორემ გასაფხულადმდის თუ გასტანს ჭირმა, მკანი სანთლითაც გელად იზოვით კახეთში საჭონელი... ახლად თქვენ უნდა ნახეთ როგორს ჭმომხსანს წმინდაგენ თელავში ვასბები! სწორე მოგახსენოთ, რამდენიმე დღის მშვიდი კაცი თუ წსტამს აქაურს ძროხის ხორცსა, თორემ ცოტადენათ გემოს ზეტონს კანს შესახვდავითაც კი შეეხანება— თუმც ეს ასეა, მაგრამ ვითომც ყურს უგდებს ვინმე თუ!— შენ ან მომიკვდი!—როგორც მუხთან ფაშა თავის ჯანს,—ისე თელავში ვისაც ჯერ-ანს ყურს უგდებს ამ სამაგელს მოვლენს. ნეტავ რას უყურებენ? თუ ჭმინავთ—ან ვინც, თუ ჭევიძავთ—ეკერ ან ეტყობა. მაგრამ ამათ... იცით რას აკეთებენ, ან როგორ ანინან?— შეხედულობით ჭევიძავთ—რა დგანაც დაიარებინან,— სქმით კი სძინავთ, ანუ უკეთ ვსთქვათ: ან არსებობენ საქმისათვის.... ძლივს ეღიწან თელავს ტაქტისა, მაგრამ, უშველის რასმეს და დიდს ხანს გასტანს თუ არა—ღმერთმა უწყის... ამ ტაქტის ძალით გირვანქა წვრისა და ძროხის ხორცი 8 1/2 კ. (რვა კანკი ნახევარია). ღვინო ძვირია; ბრინჯი ისევ ორ შურად ანის გირვანქა; ზეთი (ძწირე თორემ ტკბილს ვინ გუადისებს)— ორი აბაზია; შაქარი ერთი თუძანი ფ.; სტარინის სანთელი— ორი აბაზი გ. და სხვა და სხვა...



კახეთში ერთი დროებითი მილიცია ისევ არის. ის შესდგება ოთხის სოცინისგან, რომელთა შორის ორი ს. შილდაში სდგას— ორი ს. ყვარელში. მილიციის გამანდირი (უფროსი) თ. ნ. ვახანძე, გამორჩენილი ვაჟ-განცობით შამილის დროს, თავის სამსახურს და თანამდებობას ერთგულათ ასრულებს, მაგრამ ასის თავები კი ღმერთმა შეინახოს! თუმცა ამ ჟამად ომიანობას და ყველა სამხედრო კაცი ვადლებულია თავის ადგილს იყოს, მაგრამ ზოგიერთი დროებითი მილიციის ასის თავები ამ დროს ქალაქში და სხვა ადგილებში დასეივნობენ თავის საკუთარს საქმისათვის. იქნება ზოგმა წსთქვას, რომ «გამანდირს ხომ უფლებს

აქვს ნება ან მისცეს ასისთავებს თავისი ადგილიდამ მოშორებისაო;» მაგრამ საუბედუროდ გამანდირს, თუმცა უფლებს (ამ შემთხვევაში) უნდა ქმინდეს, მაგრამ ზოგიერთი გვამების (და იქნება მიწეხებისაც) წყალობით ამ უფლებას მოკლებულია.... თ. ნ. ვახანძე...



14 იანვარს წმინდა ნინოს დღესასწაული იდღესასწაულეს თელავის ქალების წმინდა ნინოს სასწავლებელში. წირვა თითონ სასწავლებლის ზატარა ძველს და ახლად გარდაკეთებულს ეკლესიასში იყო, და ხელთა ზანაკლისი-კი იხადეს თვით სასწავლებლის სასტუმროში, რომელიც აწ ზირველი, თუ მოსამზადებელი კლასისა და რომელიც ნეტარ-ხსენებულის საქართველოს მეფის ირაკლი მე-II-ს საბჭო თუ დარბაზი ყოფილა. ამ დღეს მართლაც რომ ისახელეს თავი სასულიერო სასწავლებლის მკალობლებმა მშვენებულად დაწყობილის ტკბილის გალობით; ამ გალობაში მომეტებულად მოწონს საზოგადოებას ოთხს ხმაზე გადაკეთებული «უფალო შეგვიწყალე» საზოგადოდ მთელს საზოგადოებას მოწონს ამითი გალობა. საღამოზე «გეხერი» ქმინდათ ჭიანჭურზე და დაფაზე ახინებულის ტანცი-მანციო. სიამაც თურმე ჩამოიარა სასწავლებლის სასარგებლოდ ფულების მოსაგროვებლად, მაგრამ, როგორც გავიგე, სულ 120—150 მანეთამდინ მოუგროვებიათ.



მე გავიგე, რომ შანშანდელ ერთს «ივერის» №-ში მოხსენებულის სოფლების განდა კიდევ ერთს სოფელში—ართანაში ხსნიან შკოლასაო. ღმერთმა ინებოს, რომ ყველა საქართველოს სოფელში გაიმართოს შკოლები, საფუძვლად და დასაფუძნელად განათლებისა და ჭეშმარიტებისა. ე, შკოლები ხომ გვაქვს კახეთში, მაგრამ ზოგიერთი მასწავლებლები ვერაფრად ეზურებიან თავის თანამდებობას: სწავლა საზოგადოდ შობის დღესასწაულების შემდეგ შვიდს იანვარს უნდა დაწყებულიყო სასწავლებლებში, მაგრამ ზოგიერთს შკოლებში ანც 10—12 იანვარს იყო დაწყებული.

სიმართლე კი ითხოვს გწსთქვას, რომ ზოგიერთს ს. შკოლებში კი მართლაც რომ კეთილ-გონიერი და

ხალხის გულ-შემატვიჯარი მსწავლელები არიან... ზირველის დასისს ჩვენ წარმოვადგენთ ს. ყვარლის შკოლის მსწავლეებს. ეს ემაწვილი თურმე გულ-ანტუებით ეზურება თავის «ძიძე» თანამედებობას: ემაწვილები თურმე ყოველთვის გულმოდგინედ დაიანებებიან შკოლაში და თვითონ მსწავლელები კი ძალიან წანმაცობს: თურმე ავდრინ დღეში (და ზოგჯერაც კი ამინდინ დღეშიც) არ დადის შკოლაში, თუძეს ემაწვილები უცდიან თავის «აღმწოდელს» (!) შუადღემდინ... ეს ამბავი მე გავიგე ჩემის ყურებით გლეხებისაგან და თვით იმ შკოლის მოსწავლეებისაგან... რასაკვირველია, რომ ჩვენი გლეხი კაცი ამ გვარის ქვეყნის კმაყოფილი არ არის და მეტე კი უნდა ქსთქვან, რომ «ქართველი გლეხი სწავლისა და განათლების წინააღმდეგია».

ქართველი.

20 აპრილს 1878 წ.
ქ. თელავი.

წერილი კარდამენილამ.— თხოიონ ომია სუდიამამასახლისის ბრევენიას.

17-ს წანსკეკს რვა საათოედ დილით ხალხმა იწყო მოდენა სასოფლო სასწავლებლის წინ გაშლილ ადგილზედ. მრთული ხალხი გაიყო ორ ნაწილად (წარტიად) (უწარტიოდ სომ არ შეიძლება რა ჩვენს ქართველობაში!) ერთს—თითქმის ექვსს მეშვიდედს ქსურდა მამასახლისის გამოცვლა და სხვის დაუენება; მეორეს—ერთს მეშვიდედს ქქონდა განწანსვა—სხვას აინჩვენ ვინდომებთო, ეგ დარჩება ვინდომებთო. გაჩნდენ წატრინი, მამასახლისის მომხრენი...და შექქმენს დემოსფენ—ციცერონობა—«ისეე ეკაო და არა სხვაო»....

აი მობმინდა მწრის უფროსი, მიროვოი ზოსრენიკო. სანამ არჩვენანი დაიწებოდა სასწავლებლის ოთახში მწრის უფროსი იღებდა საჩივრებს მამასახლისისგან ჩავრულებისა... მამასახლისის ოთხი გზირი და სხვა ბევრიც დაემწადებინა დარაჯებად, რათა უუადრესოა «წინააღმდეგ მისსა ძღადაოთა საქეთა არა მიეწვათ ვისდამიცა ჯერ იყო»; თვითონაც ფხიზლად იყო...ბევრი საქე წარმოითქვა მამან, რომელთა განხილვა ეწინააღმდეგებოდა მისს ხელმეორედ ამოწყვას, მაგრამ დარჩენი მეუობენ და...დარჩენი!

მოიწვიეს მღვდელი (უზმოობისა გამო ემცნოდა კუჭის წვა), ახდეგინეს სამადლობელი წარაკლისი და დააენეს მწკრივად ხალხი,—სულ ხუთ წეობად იდგა ხალხი. (ადგილი ტალახიანი გახლდათ ძნარის თოვლისაგან); გააშლეგინეს ხალიჩა, ზედ დასდგეს სტოლი სკამით. ხალხს მიქმართა თ. სვიმონ თომასე ანდრინიკოვმა (მიროვოი ზოსრენიკია) რამდენიმე სიტყვით, რითაც აუხსნა (?) ხალხს მნიშვნელობა (!) სინიდიისანად (?) ამორჩევისა.

კოსრემდნიკი. აბა ეინ გეავთ მამასახლისად, ხალხნო?

ხალხი. (ჯერ სრული სიჩუმე, შემდეგ ერთი) გ. ო—მე გეავს, შენი წირიმე. ჩვენ მაგის მამასახლისობა ხელს აღარ მოგვცემს, შენი წირიმე. გოხავთ ვ—ა ო—მე დაგვიყენოთ.

კოსრემ. აბა მაშ ევლანი დასხედით. (ხალხი დასხდა) ვისაც გინდათ ვ—ა ო—მე ადექით, ვისაც არა დასხედით. აიშალა ხალხი, ზოგი ისხდა, ნო, სჩიტაიტე. დაიწყო თულა ზოსრენიკის ძმის წუღმა: რაზ, დვა, ტრი, ჩეტირე, ზიატ...სემ...დევიატ...ტრინადცატ...დეესტი ტრი.

კოსრემ. (გაჰკრავს—გამოჰკრავს ჩოთქს) აბა ხალხნო, გაიგონეთ: ვ—ა ო—მე ორას სამს უნდა, და ორას ოცდა ათს არა. მსურველნი ცოტანი არიან. აბა კადევ დასხედით.

კოსრემ. ეხლა მოდის რჩევა მამასახლისის დ. ზ—ს. ვისაც ისეე დ. ზ—დი გინდათ მამასახლისად ადექით, ვისაც არა დასხედით. ხალხი ზოგი დგება, ზოგი სხედს. ნო, სჩიტაიტე. (მთელელი სთელის): რაზ, დვა, ტრი, ზიატ, შესტ, სემ, დევიატ, დვადატ...სოროკ...დეესტი დვადატ ზიატ.

კოსრემ. აბა, ხალხლნო! დ. ზ—ლი ორას ოცდა ხუთს უნდა, და ორას რვას არა, მამასახლისად ისეე დ. ზ—ლი რჩება. ხალხში ისმის დუდუნი. აბა ახლა სუდიები უნდა ამორჩიოთ.

მკელი სუდიებისაგან მხოლოდ ის ერთი დარჩა, რომელიც ხალხს ქსურდა. ბ და ზ-ნი კი, მხოლოდ ქქესმა ინდამა.

საქე მამასახლისისა, მამასახლისის, იმანდა ხალხი.

გათავდა ანკეანი. გაუკეთა კარგი სადილი მამ-სახლისმა იქა მბრძანებელთა და გაისტუმრას. ჭია გიდი კლესებო! თქვენნი ტირილი არ ისმის: მას სხვის სინდი-ლი ჭყარავს.....

ცხვილოელის თანა-მოაზრე

ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებელი

(დასასრული *)

როგორც ვიხსენებ წერილში მოგასახსენე, მკითხველო, ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებელში გაიხსნა მეოთხე კლასი შარშან წინ, საიდანაც იწყება ახალი დრო სასწავ-ლებლის წინ თვის წადგმითა. მაშინ თითქმის ყოველის მხრით დაკმაყოფილებულ იყო სასწავლებელი; სრულათ იყვნენ მასწავლებლებაც, რომელთა გულისწოდებით თან-გრძობის და სინაღისიერ შრომის გამო სასწავლებელმა ბევრათ წინ წაიწია და თითქმის გაუსწორდა თავის ტოლ სასწავლებლებს სწავლის საქმის მიმდინარეობით; მაგრამ, როგორც ვეველაფერს ამ წუთის სოფელში, ამ დროსაც მალე მოეღო ბოლო: შარშან ეპკენისთვიდან სასწავლებე-ლი დაადგა იმავე ძველ გზას, ჩავარდა ისეთს მდგომარე-ობაში, რომ საგრძნობლათ დაეცა, და მისი წინ თე-სის წადგმა შეუძლებელია, თუ კაცი თავის დროზედ არ მიეშველა.

შეუძლებელი იყო უყურებს ამ სასწავლებელს, როგორც ინგლისები ოსმალეთის სასკოლში იყვნენ. ყველამ კარგათ იცის, რომ ინგლისები მიტომ კი არ ეწვიან ოსმალეთს ფულით, იარაღით, თუ სხვა რამით, მიტომ კი არ იბრძვიან, ჯერ მხოლოდ სიტყვით, ოსმალეთის არსებობაზედ, რომ მათ თათრებზედ შესტიგოდნენ გული და ზრუნვიდნენ მათის ცხოვრების განკარგებაზედ. ინგლისები იბრძვიან და ზრუნვენ მარტო თავის საყუ-თარ სასკოლებზედ. სწორეთ ამ ნაირ პოლიტიკისაა შეუძლებელი სასწავლებლის შესახებ, რომლის არსებო-ბაში სედავს მარტო თავის სასკოლებზედა. ამიტომ უზიგო არ იქნებოდა, რომ აღმოსავლეთის საქმესთან აღძრულ იყო ამ სასწავლებლის საქმედ და ბოლო მოეღოთ მისთვისაც. სასწავლებელი დასუსტდა, დაუღუწდა, და-ქლექდა შეუძლებელის ჩრდილში. სომ გინახავს, მკი-

თხველო, თერ-მისდილი და უსუსური მტენარე დიდ ხის ძირში, რომლის უწყალო შტოები ანთმევენ სიტოდავ მტენარეს მზის სინათლეს და სითბოს, რომლის ძირის ფესვები, დიდს მანძილზედ გაფანტულ არიან, როგორც ინგლისების ინტერესები, სწორად მიწიდან მოქვს საჩ-ჩენ მასალებს; საწვალი მტენარე კი სძება და ნაყოფს ვერ იხსამს. სწორეთ ამ ნდგომარეობაშია ესლა ოზურ-გეთის სასულიერო სასწავლებელი.

მე არ შემიძლია, მკითხველო, დაწვრილებით აგი-წერო სასწავლებლის მდგომარეობა, რადგანც ეს დიდს აღავს მოითხოვს გაზეთში; ამიტომ მოკლეთ ავსწერ იმ გარემოებას, რის გამოც ასე დაცემულია სასწავლებელი. უმთავრესი მიზეზი სასწავლებლის დაცემისა არის ის გა-რემოება, რომ მას არ ჭყავს მასწავლებლები ლათინურის ენისა, ქართულის და მისამზადებელის კლასისა.*) ამას-თანვე სასწავლებელს არა აქვს სწავლაში საჭირო ნივთე-ბი, რომელთა უქონლობის გამო სწავლის საქმის ხეი-რისათ მსგელოება შეუძლებელია, მაგალ. კლასის და-ფები, მელი, ღრუბელი ან ხვარი, წიგნები, გეოგრაფი-ული კარტები, სურათები დაკვირვებითს სწავლისთვის (для наглядного обучения), ანთმეტიკის ყუთები და სხვ. ვინ არის ამის მიზეზი? რასაკვირვლია, არც თქვენ და არც მე, ჩემო ძვირფასო მკითხველო. ამის მიზეზი არის შეუძლებელი, რომელიც არავითარს ურდადლებს არ აქვს სასწავლებელს, რადგანც არა აქვს საზოგადო საქმის გულმტკიცებულობა.

ყველამ კარგათ იცის, რა მძიმე ტვირთია კაცისა-თვის შეუძლებელი სასწავლებლისა, რა ცოდნა, ნიჭი და გულისწოდებითი მოქმედება მართებს მას, თუ რიგია-ნათ საქმის წაყვანა სურს. ამიტომაც სასულიერო სასწავ-ლებლის შეუძლებელს, წესდებულების ძალით, არა აქვს უფლება სხვა რამე სამსახურშიაც მსახურებდეს. მაგრამ დალოცვილს ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებლის შეუძლებელს მოუვიდნია სელი რამდენიმე თანამდებო-ბასთვის. გარდა იმისა, რომ ის არის შეუძლებელით შეუმოსხენებულ სასწავლებელში, ის არის მასწავლებლათ საღმრთო წერილის და ქართულის ენისა ო.ზ. საქალაქო სასწავლებელში, ის არის დეკანოზათ გუჩიის გათედრის სოფელში, ის არის ბლადონთან ამ ეპარქიაში,

*) ლათინური ენის მასწავლებელი ოდესის უნივერსიტეტში წავიდა, ქართული ენის სამსწავლო სამსახურში შევიდა და მო-სამზადებელის კლასისა—ქუთაისის გიმნაზიაში გადავიდა.

ის აწის კიდევ ბანკის სოფლის სასწავლებლის მზრუნველად. განა შესაძლებელია ერთმა კაცმა აღასრულოს ამდენი თანამდებობა? კაცი, შეტყუდი ამდენ საქმეებით, კიდევ ჭბოულაბს, თავისუფალ დროს და პირუტყვის ექიმობასაც სკლას ჰქვია. დამეწმუნე, მეგობარო, კიდევ ბევრი რამ დარჩა საჩქედი, მაგრამ არ მინდა მოგაწინებოთ თავი ბევრის ლაშაჩაით. მეგობარი ისიც კვარა, რაც ვსთქვი. მინდოდა მეთქვა კიდევ რაიმე სიტყვა იმაზე, თუ რა ნაირათ მიდის საღმრთო წერილის სწავლა, მაგრამ ეს ისეთი საგანია, რომელიც ითხოვს საკუთარს წერილს. ამიტომ მოკლეთ ვიტყვი. თუ გინდა, რომ ბავშვან დაჭარბოს ბუნებითი ნიჭი და ჭკუა, ხელების გულუბანადისავით გაუხდეს, ღოყები ლილასავითა და ყოველგანკეთილზედ მაიმუნსავით იქცოდეს, ინატრე ისეთი მასწავლებელი, როგორც აწის ზედამხედველი რზურგეთის სასულიერო სასწავლებლისა, რომელიც ასწავლის საღმრთო წერილს საქალაქო სასწავლებლებშიც, როგორც ზევით ვსთქვი.

აი რა მდგომარეობაშია ესა რზურგეთის სასულიერო სასწავლებელი. ის აწის ფრთა მოკვეტილია, ვინ მოკრიდი და გულ გამობხილი, რომელსაც ხუმად და მეფრად ღრდის ზედამხედველი. ამიტომ ადვილი წარმოსადგენია, რომ სასწავლებლის მამაკალი იქნეს ისეთავე, როგორც იყო მისი წასრული, თუ საიდანმე შეება არ მიეცა, დრო აწის მიმართის კაცმა ყურადღება. სუ თუ სძინავს თბილისის სემინარიის სამმართველს? თუ მან არ იცის ეს გარემოება, რატომ არ იცის, და თუ იცის რატომ არ აქცევს ყურადღებას? ჩემის ჭაზრით, პირველი მოსწრებული საშუალება სასწავლებლის განკარგებისათვის იქნება ის, რომ სასწავლებელი მოშორდეს ზედამხედველის სახლს. ეს მხელიც არ აწის: რზურგეთში ერთი კარგი სახლი მშენიერ ადგილზედ, შეიძლება კაცმა წელიწადში სამოც თუმნათ იქირაოს. მშსადამე მამინ სასწავლებელს დარჩება ეკონომია სამოცი თუმანი, ესა სასწავლებლის სადგომი ზედამხედველის სახლია და ამაში სასწავლებელს ართმევს ას რცს თუმანს წელიწადში. ამ ნაირათ სასწავლებელი შეიძენს ექვსას მანეთს, რომელიც დიდს შეებას მისცემს. მეორე უმთავრესი საშუალება იქნება ის, რომ დაინიშნოს რიგისი ზედამხედველი, რომელსაც ესმოდეს თავისი სამსახური და მოვალეობა და არ უეურებდეს სასწავლებელს, როგორც ვაჭარი დუქანსა.

საზოლიტიკო მიმოსილება

მოკრივების პირობათა ზმსახეობა. აი რა პირობები დაუდვია რუსეთს რსმაღეთისათვის:

1) ბოლგარია იმ საზღვართა შორის, რომელთაც თვითონ ბოლგარნი დანიშნენ და რომელნიც მასზედ ნაკლები არ უნდა იყვნენ, რაც სტამბოლის კონფერენციასზედ იყო ნახენი, გასდება (ე. ი. ბოლგარია) თვით მდგომარე რსმაღეთის მოხარვე სამთავროდ, რომელსაც მიეცემა საერო და ქრისტიანე მთავრობა, აგრეთვე ადგილობრივი მილიცია; რსმაღელს ჯარა და რ იქმნება ბოლგარიაში, გარდა თითო რარა ადგილთა, რომელნიც დანიშნულნი იქმნებიან შემდეგ საერთო პირ შეტრულაბით.

2) ჩეროგორიის დაუმოკიდებლობა აღიარებულ იქმნება. მას დაუმიკიდრდება ის ასლი ადგილები, რომელნიც მოიზოვა მან თვისის იარაღით. მისი სამუდამო საზღვარი შემდეგში იქმნება აღნიშნული.

3) აღიარებულ იქმნება რუმინისა და სერბიის დაუმოკიდებლობა; ერთს მიეცემა საკმაო სამაგიერო მიწით, მეორეს გაუსწორდება საზღვარი. 4) ბოსნიას და ჭერცოგოგინას მიეცემათ საკუთარი მმართველობა საკმაო თავებობით. ამ გვარივე ცვლილებანი შეტანილ იქმნებიან აგრეთვე ევროპის რსმაღეთის სხვა საქრისტიანო ადგილებშიც.

5) რსმაღეთის მთავრობა კვლავად იქმნება გარდუსად რუსეთს მის სამაგიერო, რაც დახარჯა და რაც ზარალი მოუვიდა რმინობაში. რით გადუხდის რსმაღეთი ამ სამაგიეროს—თუღით, თუ მიწით, თუ სხვაფრთვ ეს შემდეგში იქნება გარდაწვეტილი. მის დიდებულება ხონთქარი მოილასარკებს მის დიდებულებასთან რუსთ სელმწიფესთან რუსეთის უფლებისა და სარგებლობის დაცვისათვის ბოსფორსა და დარდანელში. ამ პირობების მიღებისთანავე რსმაღეთის დესპანნი წავლენ რდესაში ან სკვასტობალში რუსის დესპანებთან მოსალასარკებლათ შეტრების პირობებზედ, რა წამსაც ამ პირობების ძალების ამავი მიუვით ინვერტორის მსედრობათა მთავარ-სარდალთ. რთავე მთავარ-სარდალთ ექმნებათ უფლება შესრულენ შემოსვენებული პირობები და დანიშნონ სხვა და სხვა სტრატეგიული ადგილები და ცისე-სიმაგრენი, საიდგანაც რსმაღელს ჯარა გა-

მოკაინდ უნდა იქმნეს და მით მიეტყოს რუსეთს თავდებობა, რომ ოსმალეთი ყაზულის ჩვენ პირობებზედ და გამზადებულია შერიგებისათვის.

ამით შესწავლა ოსმალეთისა და რუსეთის შორის ომიანობა. შემოსენებულა პირობები რაც უნდა მიიმინი იყინ ოსმალეთისათვის, იგი იმ განსაცდელში ჩავაქრდა, რომ იძულებული გახდა დათანხმებულიყო რუსეთის მიერ ჩადგენილ პირობებზედ. ოსმალეთი ყაზულს არის, მაგრამ ევროპამ კი აცვიტა უჭრი.

ომის დროს, როგორც მოგვსენებათ, ყველა ევროპის სახელმწიფო მატრო იმის იმხრდა—მე ჩუმიდ ვიქნები და მტვიცე ნეიტრალიტეტს ვიქნები ვიდრე საქმე ჩემს კერძო სატკებლობაზედ არ მივარდება. ესა, როგორც ქსედავთ შემოსენებულ პირობებიდან, საქმე თითქმის ოსმალეთის გაქაწელებამდე არის

რობებისა ევროპას ესება. მასადაცე საკვირველიც არ არის, რომ ევროპა აყაყანდა და მოვიდა ყაში, როდესაც თითოეული მისი სახელმწიფო პირდაპირ გაეკრვა საქმეში ვერ მიწერ-მოწერით და მეტე უფრო მტვიცე საშუალებითაც. ევროპა შექსედავს შემოსენებულს პირობებს ამ თავლით ვითომ რუსეთს უეჭრობად ქსურდეს ოსმალეთთან შერიგებას და აღმოსავლეთის საქმის გათავებას.

მაგალითებ ბოსფორისა და დარდანელის საქმე, ეს მარადი ტვიცილი ევროპისა, ამ პირობების ძალით უნდა გადასწვდეს მატრო სონტქრისა და რუსეთის ხელმწიფე-იმპერატორის შორის. რათ მოეწონება ევროპას ამ გვარი განკარგულება. გარდა ამისა დესპანნი უნდა გაგზავნოს ოსმალეთს ოდესაში ან სევასტოპოლში სამუდამოდ შერიგების მოსალაპარაკებლად. აგრეთვე ევროპისათვის ერთი არ არის,—გადიდება რუმინისა თუ არა, ან სერბია, ან სერბოვრისა და სხვ. ერთას სიტყვით ბალკანის ნასკვარკუნძულზედ სრულიად ახალი მოწყობილობა არსდება ევროპის დაუგითხავად და მას როგორ არ აქმედობის

კული. ევროპის ევროპა ეტყვის—დასე რუსეთი და ოსმალეთი ჩუქ-ჩუქად გეკებათ, რადაც პირობებსა სდეპი ჩვენ დაუგითხავად; ანა ჩქარა უნდა გავგროვოთ საქმეში და ერთსაც ფეხი გამოვდოთ და მეორესაც. მართალია ოსმალეთი დათანხმდა, მაგრამ ოსმალეთისა რა არის ვერცხა? ოსმალეთი იმდენად არსებობდა ევროპაში, რამდენადც ჩვენი სატკებლობა და ანგარიში მიათხოვდა.

სადღაა ოსმალეთი? არის მხოლოდ ბალკანის ნასკვარკუნძული და საქმე მივარდნილია მასზედ თუ ვის ჩაუვარდება ხელში მისი მოვლობა. მართალია რუსეთმა ბევრი სისხლი დაღვარა და ბევრი მსხვერპლი დასდვა ოსმალეთის მოვლობის გაქაწელებისათვის, მაგრამ რუსეთი ამ შემთხვევაში იყო მხოლოდ მთელის ევროპის წარმომადგენელი; მან ივისრა მხოლოდ ევროპის მიერ მინდობილია საქმე და ევროპამაც უნდა გადუხადოს მას სამაგიერო. განა ჩვენ კი არ გვინდოდა ოსმალეთის განდევნა ევროპიდან? მას რაღად უტყვრდათ გუჯ-სულდატრეფალი რუსის ვარის გამარჯვებასა?

ამ აზრის თანხმად ევროპის სსვა და სსვა სახელმწიფოები უხლავ შესდგომის მზადებას. მაგალითებ, ინგლისის პარლამენტს ნებართვა დაუდგია მთავრობის წინადადებაზედ, რომლითაც მთავრობა იფულს მოგვსენებათ, აქამდისინ ორგანიზაციის მოქალაქე სუ უკვდა ერთი ერთმანეთის მოცილე, თითქმის ერთგვარად ძლიერი და გალენიანი—ერთი ომისაკენ იწვედა, მეორე მშვიდობიანობისაკენ. ესა, როგორც ეტყობა, პირველს გაუტანია. ინგლისის სამხედრო ხომალდები ბოსფორში შესულა. ეს ამბავი ძლიერ შესანიშნავია თუ მართალია. ამის შესახებ Agence Generale Russe ამბავს: „მართალია ინგლისის სამხედრო ხომალდები ვითომ სტამბოლის ქრისტინების დასცველად შესულან ბოსფორში, მაგრამ იმისათვის ვითომ სტამბოლის ქრისტინები უნდა დავიცვათ. თუ ამ ფლოტის ყოფნას ბოსფორში ამასთანავე განსრავაც აქვს დავიცვას წესიერება და მტვიცედ და სამართლიანად დაბოლოვოს აღმოსავლეთის საქმე. მაშინ რუსეთის მოქმედებასაც სრული თავისუფლება მიეტყვს. ამასთანავე რუსეთი ისე დაუწყებს ყურებას ამ ფლოტის ყოფნას ბოსფორში, ვითომც ინგლისი ოსმალეთს ესმარება.“

ერთის სიტყვით ინგლისს აინაინშიაც არ მოსდის რუსეთისა და ოსმალეთს შორის მორიგება. რაც შეეკება ავსტრიას ანდრამა წინადადება დასდვა, რომ კონფერენციის უნდა შეიყაროს და ამ კონფერენციამ უნდა გარდაწვიტოს აღმოსავლეთის საქმე. დანარჩენი სახელმწიფოები თანხმისა არიან იმ კონფერენციისა, მაგრამ შეიკრიბება კონფერენციის თუ არა, რა მოგახსენოთ. სსვა და სსვა სახელმწიფოები ვერ-ვერობით თოფ-იარაღის მზადებაში არიან იმ აზრით, რომ თუ რუსებს უკნ

გატყინილი თოფები გვეკიდებათ, ჩვენ სიტყვას უფრო მძლავრი და მტკიცე მნიშვნელობა ექმნება. ამასთანავე შესაძლებელია ამ თოფ-იარაღმა უფრო დიდი იტყუას ვიდრე თვით ვანფერენცია შეიკრებება. ვის გამოელაშქრება ავსტრია—ჩა მოგასენოთ. აგრეთვე ჩა მოგასენოთ გერმანიისა, იგი ბნელია როგორც ღამე. მისაღება შა ვა—ამას თქმა აღარ უნდა. მის ქვეშევრდომებს, რომელნიც საზღვარ გარეც ცხოვრობენ, ზმანება მოსვლიათ მომზადებისათვის.

რაც უნდა იყოს, ვინც უნდა გაეჩიოს საქმეში, ერთი განკმობება გი იხსდია—ოსმალეთისათვის აჩაგინსულსაც არ განისტყეს და მისი დაღუპვა დიდი ხანია გადაწვეტილი საქმეა.

აქვე ერთი ჭოროვანაობა უნდა მოგასენოთ. რუსეთს, როგორც მოგესენებათ, ბევრი მტერი ჰყავს და ახა მტერი მტერს რას არ დასწამებს და არ მოუგონებს. დასცაიღებოთ შიკ-შეკრულობა უაფილეო დაღებული. ახა რა დასაჯერებელია, შენი ჭირიმი. გუშინ მტერნი, დღეს მეგობარნი,—ჩა სათქმელია.

საფრანგეთი.—ბელვილიში აჩქევანის კომიტეტის სადილი გაუმძივავს გამბეტისათვის და პარიჟის ახადის მუნიციპალიტეტის საბჭოს წევრთათვის. ამ სადილზედ, რომელსედაც სუთასი ამომჩვეველი დასწრებია, გამბეტამ წამოსთქვა შემდეგი სიტყვა: „დავლიათ რესპუბლიკის დასის სულ-მტკიცობის სადღეგრძელო. დიას, ჩემო მეგობარო, ამ დასის მადლით შევიძელით აქ ისე თავისუფლად შეურა; მის მადლითვე შეგვიძლიან დავივიწყოთ წარსული მწუხარება და ვავიგვასნი. ესლა რომ ვადგამთ თქვენ პარიჟის ნიადგს ვგრძნობთ, რომ სრული პატრონები ვართ ამ ნიადგისა. თუ ვდღესასწაულობთ საყოველთაო აჩქევანის უფლებას, ამისათვის მადლობა უნდა შევიწიროთ იმ გულ-მტკიცობას და გმირობას, რომელსაც გამოიჩინა საფრანგეთმა ამ შეიღისთვის განმავლობაში, როდესაც სუფუვად უწყსობება, მმართველობას მაერ ყოველ გვარში შეთქმულობა და ანულობა, რომელნიც ჯერაც არ არიან გამოკვლეულნი და დასჯილნი. დიას, ყველასედა უწინაჟეს ამ საყოველთაო აჩქევანს უნდა მკვიდროთ ჩვენი გულითადი მადლობა და შეურყეველი რწმენა. ყოველი ღონისძიება იყო მის-

რებული ამ საყოველთაო აჩქევანის უფლების დასამტკიცებლად, მაგრამ ვერაფერმა ვერ ჰხსდია. ჩვენ დავგიბრუნდა საღის წამომადგენელთა უმრავლესობა უფრო გაწვრთნილი, უფრო მშვიდობიანი და გულ დაძვადრი. ესლა შეგვიძლიან განვითხვას მივცეთ საყოველთაო აჩქევანის მტრები. სშირად გამოგონა ჩივილი ვითომ ვავიანებთ აჩქევანის საქმის გამოძიებას (ე. ი. რომელი დეპუტატია განჩინიკად ამომჩვეული და რომელი უკანონოდ). მაგრამ ვინც ჩივის, იმათ არ იციან რა განსაზღვრელი გამოიარეს ჩვენმა ძმებმა, ჩვენმა მეგობრებმა პარიჟისა; არ იციან რამდენი სული დაიღუპა, რამდენი უსამაგლესი მტრობა და დევნა მომხდარა. საჭიროა, რომ ყველა ეს მოქმედებანი გამოამჟღავნებოთ და დასასწავლი იყოს ყველასთვის. მე მძულს საპალიტაგო ჯავრის ამოყრა, და ჩვენს მოღვაწეობას წინ მიუძღვის არა შურის-ძიება.

არასოდეს! ჩვენ მიგვიძღვის წინ სამართლისა და საფრანგობის სურვილი. საჭიროა რომ ყველა მიურყეობა სოფელმა იცოდეს რა გაბედეს საღის უფლების წინააღმდეგ. საჭიროა რომ საყოველთაო აჩქევანმა იცოდეს თუ რა უფლება უზუჩია და რა შეურაცხყოფა გადასდა მის თავს. ამას მოითხოვს საზოგადოების საპალიტაგო ზრდა, და იმ ქვეყანაში, სადაც წესიერება, სიმტკიცე და ძალა სასულემწიფოების დამოკიდებულია საყოველთაო კანტის ყრავედ, იმ ქვეყანაში მეთქი საყოველთაო აჩქევანის განათლება და ზნეობითი განვითარება ნიშნავს თვით ერის განათლებას და მის ზნეობითს განვითარებას, ნიშნავს აწ მეოის დამკვიდრებას და მომავლის დაარსებას“. შემდეგ გამბეტა ამბობს, რომ საქმე ისე უნდა დავიჭიროთ, რომ ჩვენ წინააღმდეგთა აღარას დროს არ შეეძლოთ იმ ძალადობისა და საღისის შეურაცხყოფის ჩადენა, როგორც აქამდისინაო. „გამობიებას და განხსრეკას თავს არ დავანებებთ. მაგრამ ამასთანავე დარწმუნებული იყავით, რომ არსებითს საქმესაც არ დავაჩქენთ უყურადღებოთ. დრო ყველასთვის გვექნება. დროს ვიპოვათ მისთვისაც, რომ დავსაჯროთ დამნაშავეები განონის ძალით, მისთვისაც, რომ მოვასდინოთ ცხლილებანი სასწავლებელში, თუ ხარჯის აკრეფის მოწყობაში, თუ შინაგან მმართველობაში,—ცხლილებანი, რომელნიც ქვეყნის ძალს მიანიჭებენ სიმტკიცეს და ყოველგვარ მოღვაწეობას მივამართვენ ერთს საგანს — საფრანგეთის დიდებას.“

ბოლოს ჭსთქვა გამეტამ: მადგამ ვეკლა ეს სიმტკიცე, წესიერება, თავისუფლება, საფრანგეთის დადების დაუღრმედი წარმეტყა, დამოკიდებულება ამ უმად რესპუბლიკის დასის კეთილ-გონიერობასკდ და ერთსულობასკდ. დიას, ამას ვამბობ აქ. ამ ბეღვილლის გორასკდ რომლის წარმომადგენელიც მე ვარ, და თავსაც ვიწონებ ამისათვის, იცით რად ვიწონებ თავს? აი-რად: იმ დღეს, როდესაც თქვენი გონიერობა და ზოლიტიურნი გამჭრანობა, — იმ დღეს მეტი გეტყვით საფრანგეთსდა მთელს ქვეყანას: შეხედეთ, ნუ თუ ეს დემოკრატია (თქვენ ხართ მოწინავე ლაშქარი დემოკრატისა) აღმაშფოთებელია, როდესაც მათთან უფრო გამბედავნი, უფრო აღტაცებულნი, უფრო მხურაქნი აღსრულებენ წესიერების, გონიერობის და მამულის მოყვარების მოთხოვნილებას?*

ს ა მ ა რ თ ვ ე ლ ლ

(ისტორიული ჭეხონოგრაფიული გამოკვლევა)

(შემდეგ *).

იბერიაზე სტრახონი სწერს შემდეგს: „ზოგიერთნი შწკანნი გვარწმუნებენ, ვითომც კავკასის იბერიას იმისთვის დაჭრქმევიყოს ეს სახელი, რომ როგორათაც ამ მხარეში, აგრეთვე დასავლეთის ეკრანის იბერიაში (ისპანიაში) იბოკება რქრის მადნები. ამასაც იტყვიან, ვითომც პარკელი იყენენ გამოსულნი მეორე ქვეყნიდამ.“ იბერიის საზღვრად აზოლფოდორი უჩვენებს არმენიის მხრით არაქს.“ თვით სტრახონი ასე ჭსაზღვრავს იბერიას და არმენიას: „ჩრდილოეთის კალხილისა და მოსხეთის მთის ქედი ტიბარქების სამფლობელომდე; დასავლეთით ტიბარქების სამფლობელო, შემდეგ სვიდისესი და ფარადრესი.“ აქ უნდა შენიშნოთ, რომ, როგორც მოვისსესეთ, სვიდისესი შეადგენდა მესხეთის მთის გაყოფას, სადაც ჭქანდათ სათავე ერთის მხრით ეფრატს, მეორეს მხრით ჭორახს, ხალა ფარადრესი იყო ეხლანდელი ჭხეთის ქედი. სტრახონის თქმით, „ისტორია გვასწავებს, რომ არმენია, თავდა პირველად მცირე მხარე, გარეულელულა მძღავრობით. არმენიელებს გამოუგლეჯიათ

მოსაზღვრე ტომთაგან: მიდიკლთაგან კასპიანე, იბერთაგან ის ადგილები, რომელნიც ფარადრესის ძირად მდებარებენ ხორხენითურთ და აგრეთვე მტკვრის მხრით გოგარქნი; ხალათაგან და მოსხენსთაგან კარქინთიდი და დერგენი, რომელნიც აწ მცირე-არმენიის საზღვარს შეადგენენ — იბერია თითქმის მთლად შემოსლულელია კავკასის მთის შტოებით. იმათ საშუალო მდებარებს ვრცელი ვაკე-მინდორი, რომელსაც წყევენ მრავალნი მდინარენი; ამ მდინარეთა შორის უდიდესია ვირუსი (მტკვარი). მტკვარი აწუობა არმენიაში (?) და ჩამომდინარებს სსენებულს ვაკე-მინდორში. აქ იმას ერთვიან არაგუსი, კავკასიდან ჩამომდინარე და სსვა მდინარეები. შემდეგ მტკვარი შედის აღბანიაში ვიწრო ხეობით, რომელიც შეადგენს საზღვარს აღბანიისს და არმენიისს. აღბანიისს და არმენიას შორის მტკვარი არის გაშლილი, წყევს ზახიერს სამოკრებს და იერთებს მრავალ მდინარებს, ესე იგი აღზახიურს, სანდობანურს, რეტაკს და ხანეს.“ ეიხვადის ფიქრით, სანდობანურს, რეტაკსი და ხანესი უნდა იყენენ ხლანდელი აქსტაფა და ქრის ანუ სრამი დებდით და მუშავრით და აქნებს თვით აღვითიგ 36).

სტრახონი ავიწერს იბერიაში შესავალს ოთხ გზას. პირველია კალხილის გზა, რომელიც შემოდ ვუჩვენეთ. მეორეა კავკასის შუა-გულის გზა, რომელიც ხლა მიემართება უსბეგის ძირში და კობზე. «აქ მგზავრნი, ჩრდილოეთით მომავალნი, დიდის გაჭირებთ ადიან, სამის დდის განმავლობაში, მთის ვიწრო ქედზე, რომელიც დასტქერის მდინარეს არაგუსს და სადაც თვითო-თვითო ოთხი დღე მინც უნდა იარონ. ამ გზას იცავს მაგარი ზღუდე» ეს გზა ის გზა არის, რომელსაც ჭართლის ცხოვრება ასახვებს დარიალად, დარიალანად და სვეის კარად, რსები დარიალად, რომელნი Pylae Caucasicae, Porta Alanorum, არაბნი ბაბ-აღლანად, რომელიც ზღინის სიტყვით, არის ვრცელი ბუნების ნაწარმობი, სადაც მთანი უეცრად განიპობიან, სადაც კარნი, რვინით შეკედლის სის ძელებით შესლულელი არიან და იმათ ქვეშ მიილტვის მდინარე დირი-ოდორისი, სადაც მას-ლობად კლდეზე აღიმართება ცასე-სიმბარე გუმბანი,

*) უფროა № № 2 3 და 4 1878 წ.

36) Страбон. ИЗВѢСТІЯ., 117, 118.

აშენებულ აურაცხელთ მსედართ შესავაკუნდა»³⁷⁾.
 ზღინის დიდი-ოდორისი, უან სენ-მარტინის მოწმობით,
 ანის თერგი, ხალა გუმინია-დარიალის სიმაგრე. ზღინის
 აღწერას და სტრახონის ძაგარ ზღუდეს ეთანხმება თვით
 ვახუშტისაგან მოხსენებული მეფის მიწვანის მიერ აშენე-
 ბული დარიალი, რომელსაც მიწვანმა „შეახლა კარი და
 ჭქინაჲ სიმაგრე საზართა და ოსთათვის, რათა უმისოდ
 გერდაც ვიდოდნენ.“³⁸⁾ მესამე გზას სტრახონი უხ-
 ვენებს არეკით. ის ამბობს: „აღბანიილამ მთით ჯერ გზა-
 დის კლდეში გამოჭრილი გზა; მასუგან მიემართება ტბით,
 რომელსაც შეადგენს ალაზონიუსი, შემდეგ ჩამოვადნი-
 სს კაკვასის მთით.“³⁹⁾ თუ ეისვადლის აზრით, ალაზონის
 დაღესტანში დავასხელებთ და ალაზონის შეუერთებთ უუ-
 ბის მანრას შამხიის ჩრდილო-ნაწილითურთ, მამინ
 სტრახონის გზა ალაზონიილამ იბერიაში უნდა მოვუბნოთ
 უუბის სამხრეთად, იქ, სადაც გზა უუბის მანრადამ გზა-
 დის შამხიის მანრადამ. იქნება ის უფრო აღმოსავლეთად
 მდებარეობდა, უფროსად უუბის მანრადამ. აქ მთები
 იფრად მალაზნი არ არიან და ხეობა მოგზაურისათვის
 ადვილი სასიარულო. ორისაკე გზით დანარბიანს ახ-
 ლაც შირვანიდამ დაღესტანში. იქ ტბა არ იბრუნება. შე-
 სადლებულია, რომ სტრახონი უხვენებდეს სამურს და ხეობა
 მას გადჭქინდეს უფრო ჩრდილოეთად, დერბენდის-
 კენ.“—მეოთხე გზას შეადგენს ორ-გვარის ვიწრო ხეობა
 კირუსისა და არაგუსისა, რომელიც იბერიიდან მიემარ-
 ტება სომხეთისკენ. ორნივე მდინარეები, კირუსი და არა-
 გუსი, ვიდრე შეერთდებოდნენ, მიმდინარეებენ ორის გამა-
 გრებული ქალაქის ძირში, რომელნიც კლდეზე არიან ამა-
 თუფნი და ერთი მეორეს 16 სტადიით ჰშორავს. კირუსს
 დასტყქრის ჭარმოზიკე, არაგუსს სეკსამოცა.“ იქ, სადაც
 არაგვი მტკვარს უერთდება, სადაც სტრახონი ასახელებს
 ჭარმოზიკეს და სეკსამოცას, აქამოდვე მეც ბევრი საქარ-
 თველას დედა-ქალაქი მცხეთა და იმის არე-მარეში გაბ-
 ნეუფნი არიან აქა-იქ მრავალნი ნანგრევნი, რომელნიც
 ჰმოწმობენ სტრახონის თქმულს. სტრახონის ჭარმო-
 ზიკე, ზღინის ჭარმოზიკე და ჰტოლომეს არმაგვიტა

ანის ქართლის-ცხოვრების არმაზის-ციხე, არმაზი, რომელიც ქალაქად ისახელებოდა და, ვახუშტის სიტყვით, გაგრცხელებული იყო ახლანდელს ნაქულებსავე³⁹⁾. სეკსამოცა მოგვაცხადებს წინამურს ჩვენის დროისას.

სტრახონი გვიჩვენებს თვით შინაგანს იბერიის წუბილებას. იმის ჭარბით, იბერიაში დამყარებულს სახელ-
 მწიფო წესი და ფოფა-ცხოვრება წარმატებაში შესულა.
 «იბერია დაუფილია, ამბობს სტრახონი, ოთხ წოდებად
 შიკველს და უმთავრესს წოდებას ეკუთვნიან მეფენი, რომელნიც ამ წოდების წევრთაგანვე აღმოიჩქვიან. ის უნდა იყოს რეგულარულად უხუცესი წლოვანობით, აგრეთვე უხალკესი ნათესაობით მიცვლილის მეფისა. იმის მომდევნს სნიერობით ეკუთვნიან სამსჯულო-გამგებობა და მხედრო-
 მთავრობა. მეორე წოდებას შეადგენენ სამღვდელნი. ამათი მოვალეობას, გარდა სახულიერო წესის აღსრულებისა, გარკვევას ხალხის დავა-განხეთქილებისა. მესამე წოდება შეიცავს მხედრობას და მუშაკობას. მეოთხეც—დაბალ ხალხს, სამეფო უმეებს, რომელთაც ვალად სძევთ ნივთიერი მშრომელობა. აქ უნდა დავუმატოთ, განაგრძობს სტრახონი, რომ თვითოეულის სახლის საცხოვრებელი შეადგენს ოთხსაწორ გუთნილობას ყველა სახლის წევრებისა და ამასთანავე უხუცესნი მათ შორის ბძინებულბენ და განატეპენ სახლსა.» — «იბერია ალაზონიზე უადრესად განვითარდება სიმდიდრით და უფრო მჭიდროდ მოყვნილია ხალხით. ამას გვიმტკიცებენ იმისი ქალაქები და სოფლები კრამიტოვანის სახლებით, ხელაზურნი შერბაბები, ბაზრები და საზოგადო სასახლები. ის ნაწილი იბერიელთა, რომელიც სახლბს ბარად, განსაკუთრებით მიწის შემუშავებას მიჭყვება და ამასთანავე უფრო მშვიდობის მოყვარეა. ბარის იბერთ მკვლადვე მიუთვისებიათ ტანსაცმელი და უხეობა არმენიული და მიდიური, თუმიცა მომეტებული ნაწილი მათგანი ცხოვრობს მთებში, მსგავსად მათისაკე მოსაზღვრე სკვითებისა და სარმატებისა, რომელნიც ერთის მხრით მასნი მონათესავენი არიან, თუმიცა ამ გვარი ფოფა-ცხოვრება (სტრახონის აზრით სკვითნი და სარმატნი იყვნენ ჩვეულებით მოძრა-
 ნი ანუ ნომადნი) არ ასუსტებდა იმთ ლტოლვილებს მიწის მუშავობისადმი. მთიულნი იბერნი იყვნენ უფრო

57) Klaproth, Voyage, I, 302—304, 462.—
 Lebeau, Hist. du B—E., III, 379, VII, 397.—
 Hist. de la G., I, 154—155.
 38) Saint-Mart., Mém. sur l' Arm., II, 193,
 194.—ვახუშტის გეოგრაფიული აღწერა საქართველოსა,
 1842, გვ 228.

39) გეოგრაფ. აღწერა, გვ. 194.—Hist. de la G.,
 I, 65.

მომავნი და სკვირთურისა და სარმატულის ჩვეულების გამო იმათ შექმლათ ზირგულსავე სამხედრო სმასე ფეხსე დაეყენებინათ შეერთებით თვის შორის და გაკეთთ იბერიელეში რამდენიმე ათი-ათასი მხედარი. ამ სურათს აზნაბანი და დიონ კასსიუსი ზომიერად დროს დაურთვენ, რომ იბერიელთ სამხედრო იარაღი იყო ხელ-შუბი და შურდღული; რადგანც იბერიელნი იბროდინენო, მტერს ტყეში შეიტყუებდნენ და მალაღის ხეებიდამ აუტყბდნენ ბრძოლას⁴⁰). აქ უნდა დავუმატოთ, რომ ზომიერად დროდამ ჩვენი მხარე და თვით მთელი შავი-ზღვის პირი ეჭირათ რომაელებს და მათ მიერ დაწესებულს მთავრებს მკვლევარებოდნენ ასე, რომ, სტრახონის თქმით, რაჭაშიაში, იბერიაში და ალბანიაში იმათ საერთოგულად საჭირო იყო მხოლოდ ადგილობრივი ყოფნა რომის წარმომადგენელისა ანუ ლეგატისა.“

სტრახონის აზრით, ალბანიას ქსაზღვრავს აღმოსავლეთით კასპიის ზღვა, დასავლეთით—იბერია, ჩრდილოეთით—კავკასიის ზურგი კერასის ვაკე-მინდვრებამდე, სამხრეთით—ვაკე-მინდვრისანი და მთიანი აზმენია. იქ, სადაც აზმენია, იბერია და ალბანია ერთმანეთს შექსნდებიან, მდებარებს გამხმარი და უწყლო მხარე გამბიზენა. იბერიადამ ალბანიაში გზა მისდევს სეობით მთელს გამბიზენას და აღაზონსე დაეშეება.“ ეს ადგილი, ეიხვალდის თქმით, უნდა უდრადეს ახლანდელს უფადას და ვარასხეს, სადაც მხოლოდ იოკი მიმდინარებს. შესანიშნავი ალბანიის ნაწილი, რომელსაც სტრახონი მსიხად იხსენიებს, არის კასპიის სეობა ანუ ვარი, „Pyles Caspiennes“, რომელიც მიდიელებისა და სომხების ხელში იყო. სტრახონი უხევენებს კასპიის გასავლის გეოლოგიურს ცვლილებას: „მიწის-ძვრის გამო კასპიის ვარის ციკლემო დედა-მიწა დაიზღვა, მრავალი ქალაქი და სოფელი დაინგრა და მრავალმა მდინარემ მიმართულება იცვალა.“ სტრახონის აღწერილად სჩანს, რომ ალბანიას შეადგენდა, უან სენ-მარტინის აზრით, სომხების აღუანი ანუ ის მხარე, რომელიც კასპიის ზღვის დასავლეთად მდებარებს და რომელიც იწეობა იქ სადაც მტკვარი ერთის ზღვას ვიდრე კასპიის სეობამდე რომელიც ახლად წოდებულია დერბენდის სეობად; ერთის სიტყვით

შირვანი და დელესტანი⁴⁰) ბროსესს აზრით, ალბანია შეიცავდა იმ ქვეყნებს, რომელნიც მდებარებენ კასპიის ზღვით ივრის მდინარემდე კასეთში, და დერბენდით მტკვრისა და არაქსის შესართავამდე⁴¹). როგორც სჩანს ძველად დიდი უურადლება ყოფილა მიქცეული კასპიის შესავალზე: იქ დერბენდიდამ იწეობა ვრცელი ზღუდე, რომლის კვალი ვერ არის ჩაწალილი წყალ ქვეშ კასპიის ზღვაში, შემდეგ მიემართება მთა-მთა უზი-უზუმუნის ქვეყნაში და ვუშან-დაღის მალაღში, სწყდება კავკასიის ჩრდილო-კალთებში და დასასრულს ჩნდება მუხანის სეობის პირისპირ, სოფლის კატუნის მთელს სივრცეზე. ამტკიცებენ, ვითომც ამ ზღუდის სიგძე იყოს 360 კვანა⁴²).

ალბანიაში მიმდინარებს კირუსი (მტკვარი), რომელიც სხვა მდინარეების შეერთებით ვრცელდება და მიწის ნიადაგს დიდად აზობიერებს. მტკვრის ლამი, რომელიც იმას თვის შესართავში შეაქვს, ცოტ-ცოტად ავსებს ახლო-ახლო მდებარე ვუნძულების სივრცეს და ამ გვარად ვუნძულებს ურთიერთ უერთებს. ამისთვის აქ მსვლელობა საშიშია, მტკვარე საშიშია იმით, რომ ზღვის ზვირთნი ამ ადგილს სტემენ. ამბობენ, ვითომც კირუსი თორმეტ შესართავად იყოს დაყოფილი. იმათში ზოგი ლამით ივსება, ზოგი თუმცა დრმა, მაგრამ ნავსადგურად უვარვისია. ეს ნაზირი ზღვით და მდინარეებით იფინება უმეტეს 60 სტადიაზე. აქ მდინარეების მოძრაობას 500 სტადიამდე შეაქვს ზღვაში ლამი, რომელიც ნაზირზე ქვიშის გორაკებს აღმართავს. მასლოლად მტკვრის შესართავის ზღვაში ჩადის არაქსი, რომელიც დიდის სისწრაფით ჩამომდინარებს აზმენიის მთებიდამ.“ ეს სურათი, ეიხვალდის განმარტებით, ახლანდეთანსმება ადგილობრივს მდებარეობას. მართალია, რომ მხოლოდ მტკვარი თავისის შტოებით მთელ მზრას წყევს და აზობიერებს; მართალია, რომ ყველა იმისი სართავები ისეა შემცირებული, რომ მძლივსა შედიანო მტკვარში არა თუ სომადლები, თვით დიდნივეებიც, ისეთი ნაკები, როგორცა სმარობუნს სმარსელები,

⁴⁰) Hist. de la G., II, 2-me livr.—Introduct., p. XX.—Dubois, Voyage, II, 49—50.

⁴⁰) Lebeau, Hist. du B—E., III, 379 n. 2).

⁴¹) Stephanos Orbelian, Hist. de la Sioumie, S-Petersb., II, 137 n. 2.

⁴²) Lebeau, Hist. du B—E., III, 270 n. I, VII, 397—398.—Кн. Баратова, История Грузии, Спб., 1865, I, 36—37.

კასნიის ზღვაზე. ამისთვის, სტრახონი შემდგომი არ არის, რადგანც ამბობს, რომ იქ კარგი ნავსადგური არ არის. სართავები აქამომდე უფრო და უფრო მდიდრდება: ლამი როგორც მდინარეს შეაქვს, ისე ზღვის ზვირთებს გააქვს. ეჭვი არ არის, რომ სტრახონის დროდამ მთელი ნაპირი, მთელი ნაყოფიერი დელტა მტკვრისა დიდად შეცვლილა. შესაძლებელია, რომ ზოგიერთი მტკვრის შესართავი სრულებით დაიშოო ლამით და მას სხადმი გასაყვირველი არ უნდა იყოს, რომ აქ სტრახონი 12 სართავს ადრინახავს, რადგანც ახლა ეჭვსაც აღარ იხსენებენ⁴³).

სტრახონი შეესება თვით ალბანიის ბუნებობს ისტორიას. ის მიიხსენებს აქ მოჩივლებს და ფელაჩებს. უაქ არის ისეთი ფელაჩები, რომ იმათგან დამხამული ზოგი სიცილით კვლავა, ზოგიც ცრემლით და ვაებით „მართლს და მოჩივლი ახლაც მჩაგალია ვრცელს ალბანიის გაკე-მინდვრებში, თუმცა ისე საშიში და ისე შსამინი არ არის, როგორც სტრახონი ფიქრობს, თუ რომ ნაკებეს ადგილს თავის დროს ზეითუნის ზეთი მისაწართ...“ აქ ბუნება ისე უხვია, რომ ალბანელები არც კი ჭსატორებენ ზღვის ზღუბ-შიცემობაში. დედა-მინას აქ გამოაქვს ყოველ-გვარი ნაყოფი, რომელიც აღმოქმედნებს უხვად, როგორც ამას ამტკიცებენ რომელიღი, რომელიც სამხედრო სამსახურის გამო იქ უფიდიან. რომელიღი იტყვიან, რომ იქ მჩაგალს ადგილს ერთხელ ჩაფლულია თესლი იმლევა ორ-სამ სამჯალს და შირველ სამჯალში ერთი მარცვლი არა ნაკლებ 50 მარცვლისა. ალბანელები სახსავად ხმარობენ ხის გუთანს და არა რკინისას. იქ საძოვარი ბლახი ნოყიერია; ვაზი ისხლება ხეთ წელიწადში ერთხელ. „ალბანელები არიან მუენიერნი და ტანოვანი; არა ხმარობენ ფულს და უცხო-ქვეყნიდამ შემოტანილს სავაჭროში სცვლიან მხოლოდ თავიანთ ნაწარმებს; არ იციან არც ზომა, არც წონა.“ „ალბანელებს გამოჭყავთ მომეტებული მხედრობა; ვიდრე იბერიელებს: 60,000-მდე ქვეითი ჯარი და 12,000-მდე ცხენოსანი. ამოდენა წეობით იმათ იბრძოლეს პომპეისთან. რადგანც იგინი მტრის დაცემას მოკლდნ, იმათ შემწეობას აძლევდნ ნომადნი ისე, როგორც თვითონ ამ გვარ გავრცობაში იბერიელებს; გარეშე ამისა ნომადნი ყოველთვის

მტრობენ ორსავე ამ ტომს, ალბანელთ და იბერიელებს. ალბანელები ხმარობენ, იბერიელების მსგავსად, შუის და ისარს, ფარს და ჩაბლახს.“

„ალბანიის დასახლებულია მრავალთ შატარ-შატარ ტომთაგან, რომელთაც არა აქვთ ერთმანეთში დამოკიდებულობა. იმათ შორის არიან გელეები და ლეკები.“ გელელებად ჭსადინ გილანელებს, ლეკებად ლეკებს. „ალბანიასკე ეკუთვნიან კასნიი ანუ კასპიელნი, რომელთაც თავისი სახელი გადასცეს თვით ზღვასაც. აქ როგორც თავ იბერიაში, ის წოდება, რომელსაც ეკუთვნიან მეფენი, შეადგენენ უმადლეს წოდებას. თვითთუელს ალბანიის ტომს ჭევეს საყოთანი მეფე. ერთი იმათგანი ბძინებლადს დანაშთენთა. ალბანელები საუბრობენ სხვა და სხვა ენით, რომლის ჩიცხვი 26-მდეა.“ „ალბანელები თავიან-სტემენ მზეს, იუბიტეს და მთვარეს. მთვარის ტამარი დვას მახლობლად იბერიის საზღვრისა. ალბანიის მღვდელ-მთავარი შემდეგ მეფისა ყველასე მეტად არის პატივ-ცემული და განაგებს ვრცელს და მჭიდროდ დასახლებულს ტამრის მაზრას. ამ ტამარს ჭევეს თავისნი ქადანი. იმათ შორის ვინც მომეტებულია აღივსება ზენარის მადლით, ის იწვებს ტყეში ტანტალს. ამ დროს მღვდელ-მთავრის ბძინებით იმას სტატებენ ხელს და სამართო ჯაჭვით შეჭაჭვენ. წლის განმავლობაში იმას უხვად აძლევენ საჭმელს. ბოლოს მთვარის დღეობაში იმას სცხებენ ზეთს და მიიყვანენ ტამარად, რომ მსხვერპლად შესწიონ ერთი კაცი, აღჭურვილი საღმეთო ისრით. რომელიც მხოლოდ ადამიანის მსხვერპლ-სავლავად იხმარება, ამ ისარს დასტემს იმას მეკრდში. რადგანც მსხვერპლი დაცემია, ის იმის შინაგანიდამ ამოიღებს სქად-გო ნიშნს და ხლხს დანახვებს; მასუგან გვამს წაიღებენ დაწესებულს ადგილს, სადაც თვითთუელი იმას გადაბოჯის ცოდვის განსწმენდელად.“ დიუბუა ამავე ჩუულობას ზოულობს ტავრის ტომში და ავრეთვე ჩუდო-ჭინებში, რომელიც ბალტიის ზღვის პირად სახლობენ და რომელთაც, იმის ფიქრით, რადგანც ჭქონით დამოკიდებულობა კავკას-ტავრისაში შეხიზნულ ჭინებთან⁴⁴).

(შედეგი იქნება.)

43) Страбон., извѣстія. 122—124.

44) Voyage, VI, 13—15.

უბინაო კაცი წერილკაში

(დასასრული *)

V

დანიშნული ორშაბადიც მოვიდა და ტეტლოუს როგორღაც დაუმიმდა, რომ ენნი ხელსაღად უნდა ინახულეს. არ ვიცით ისა ჭსწინდა, რომ ეგრე ფუჭად ჩაუჭა ყოველმა მენადინეობამ, თუ ისა, რომ იმ უბედურს გაცხედ ეჭვი რომ შეაპარა და აღარ ენდობოდა. იქნება გულში ამანაც გაუჩა, ნეტა თავს რაზედ ვიწუხებო. ესე იყო თუ არა, მაინც და მაინც იგი ჭკმნობდა, რომ სწყაღს ენსედე ცოტად გული გაუგრილდა, თვითონაც კი არ იცოდა რათა და რისგამო.

ტეტლოუ რაღასაც ჭსწერდა, რაღაც მოკესმა კიბე-დამ ფეხის ხმანობდა. იმავე წამს წყნარად კარი დაუხანა და ენნი შემოვიდა ოთახში.

— თქვენს ხართ? უთხრა ტეტლოუმ გულ-ცოვად: მე ეგრე ადრე არ მოგინა რომ მოხვიდოდით.

უბედურმა, თუმცა ფეხი წინ წადგა, უგრძელ უგან დაიწია.

— მე იქნება მეტი მომივიდა, რომ აქ მოვედი, დაიწყო მან: ხალა მე მახსოვს, რომ თქვენ თითონ...

— დიად, მეც მახსოვს; დღე მე დაგინიშნეთ... უპასუხა ტეტლოუმ და სინანულში კი ჩავარდა, რომ ეგრე გულცივად მოექცა.

ენნი ისევ კარებთან იდგა გაშეშებული. ჭსწუნდა, ჭსწუნებდა თავის-თავისა და თითქმის კანკალებდა.... ტეტლოუმ შეამჩნია რომ ენნი სანით ცოტად მოკობ-ნებულა, მაგრამ ტანსაცმელზედ კი ისევ ისე დიდი უჩი-კობა ეტყობოდა. ტეტლოუმ ახლო მოიწვია.

— თქვენ რომდენი ჯამე გაატარეთ ბეთლემს? ჭკითხს ტეტლოუმ.

- მარტო ერთი ღამე—პარასკევს.
- მეტი რატომ არა?
- ბეთლემი აღარ არსებობს.
- არ მესმის რის თქმა გინდათ.

— შაბადს დილით მოკალები თავს დაესხნენ, რად კი იყო ყველას ხელი დაავლეს და ჩვენც პანხური გვეტრეს და გარედ გამოგვეტრეს. ნიდლოკმა კი იქიდან ფეხი არ

მოიცივალა. ის ამბობდა, რომ ისევე მე მოკვდილი ვი-სახლას მოკალები სსარკებდოთათა. ეს ჭიარ, რომ თუ კაცს უნდა მოუქდად ანკვის რა ადლიოსო, ყავა ცოტად მაინც მაგარი უნდა აკეთოსო.

ამ ბოლოს სიტყვასედე ტეტლოუს გაცინა. ეგ სე-ცილი ძალე გაუქრო იმ ფიქრმა, რომ ენნი ისევ უბი-ნარად დარჩომილი, ხელახლად ამას დაწკება თავსედე.... ტეტლოუ ჭკითხავდა თავის-თავს: იქნება ეს პოგანა-კაცი იმთგანია, რომელათვისაც ყოველივე შემწეობა ამ-ია და უქმი, რადგანაც ყოველივე მათგანი თავ-თავსედე დაგორებულს ქვასა ჭკავს: ძალდა ვერ ამოვს და თუ იმერის, მიწს და მიწს ჩადის? ტეტლოუს გონების თვალ-წინ წარმოუდგა კიდევ კლასა-ლატაკი, რომელიც ვითომ ყოველ-დღე მოეთრევა და უწამლავს სიცოცხლესა...

— მე მოგინა, უთხრა ტეტლოუმ: რომ თქვენ ბეგრი ღარა დაგჩებოდათ რა სუთის დოღლარისაგან.

ენმა ღარა ფანჯარას გახედა და არა უპასუხა რა. ფანჯარას გახედა თითქო იმისათვისო, რომ თკელი გა-დაავლეს თავის უნუგეშო წარსულსა და წინასწარად დაი-ნახოს თავისი მომავალი, წარსულზედ არა ნაკლებ უნუ-გეშო და უძწეო. ტეტლოუს სიტყვამ ფულის დასარჯვა-ზედ წამოუყენა თავლწინ ბედკრულსა უძწეო ურთა-ცხვრება, რომელშიაც იყოფილბოდა და რომლითაც არ უნდადა შეეწუხებინა თავისი კეთილს-მყოფელი.

— შემოგესრკვით განა? ჭკითხს კიდევ ტეტლოუმ, რომ პასუხი ათქმევინოს.

— დიად, წარმოჭსთქვს ენმა თითქო თავს ძალა დაატანაო: მე ზოგი დაუხარჯე, მართალია. მაგრამ ზოგი მაინც კიდევ დამჩხა....

- რამდენი დაგჩხათ?
- დოღლარ-ნახევარი. მე წულეში ვიყიდე, როგორც ხედავთ,—დაუმატა მან და აჩვენა ფეხ-საცმელი.
- თუ მაგასედე მეტი ღარა გაქვთ, ცოტაა...

ენნი მიუხაღოდა და ჩამოართვა ფული, რომელიც ტეტლოუმ მოაწოდა. ტეტლოუსი სინიღისმა გაამხილა, რომ თვითონ არ ადგა, თვითონ არ მივიდა და ისე არ მიჭსდა ფული. მაგრამ ცხადი იყო, რომ იმ დღეს ვე-ლათერი როგორღაც უსერხოდ მოსდიოდა. ყველანაირში მტყობოდა დაფარული სურვილი, რომ სე კაცი რა-

*) „ივერი“ № № 2, 3, და 4 1878 წ.

გორძე თავიდან მოიშორებს. თუძცა ერნი ანსსოერს ამცნეულა, მაგრამ ტეტლოუ გი ჭკრძნობდა, რომ რაღაც მძიმე თვალი გამკითხავისა ზედ დაჭსტრიალებდა; თითქოს ის გლახაკი წარმოეგზავნა მასთან რაღაც უმადლეს ძალას, რომ ამხილეს მისი გულგრილობა.

— თქვენ ესლა მეონია უკეთა ხართ, უთხრა მან მკვასედე: იმედი, რომ თქვენ დღეს იქნება, თუ სვალე გამოსვალთ მაგ უოფა ცხორებუბიდა.

ტეტლოუს ეგონა რომ ამით გულმტკივნეულობა რამე აჩვენა ბედ-შავსა, მაგრამ ცხადი გი იყო რასაც ნიშნავდა მისი სიტყვა: უნდა უკეთა ხართო და იმედი მაქვსო, რომ თავს აღარ მომწყენთო.“

ერნმა არ შეიმჩნია, რომ მიუხედავად ნამდვილს აზრს სიტყვებისას და რადგანაც მარტო მისი სიკეთე ახსოვდა, მიუგო ზასუსი იმ ხმით, რომელშიაც ისმოდა იმდენათვე მოწინააღმდეგეობა, რამდენადაც მადლობა:

— დიად, რასაკვირველია...მე ძლიერ, ძლიერ მადლობელი ვარ თქვენი, ბატონო ტეტლოუ, რომ ამდენი სიკეთე მიყავით.

ამ სიტყვებში ისმოდა ხმა გამოთხოვებისა. ტეტლოუ როგორღაც თავის ქერქში ვეღარ იყო, და იფიქრა: ესლა გი შემთხვევა მაქვს ასე თუ ისე სამუდამოდ მოვიცალა თავიდან ეს დატაკიო. თუძცა სინიდისი ჭქინჯინიდა ამისათვის, მაგრამ თავს იმით იმართლებდა, რომ ხელში ანათუერი საბუთი არ მიჭინავს ერნის კაი-კაცობისა. ვინ იცის ვინ არისო? ტეტლოუ წამოდგა და კარებისკენ წავიდა. შესუბული ერნი უგან აედევნა იმ სიმწარით გულში, რომელსაც ჭკრძნობს უბედურნი დატაკი, როცა ხედავს რომ კარში მაგადებენო.

იმ წამს, როცა კარის დიქეს ფეხი გადაადრია, ტეტლოუ თითქოს მიეცა უდროოდ სინანულსა და ჭკითხა:

— გუყვთ ვინმე ან თვისი, ან ტომი...არის ვინმე იმისთანა რომ თქვენთვის გული სტეიოდეს?

უბედურის სახესუდ გამოჭკრთა უცრად საშინელი მწყურება.

— არავინა მყავს, უზასუსა მან: ცოლი მალე მომიკვდა მას შემდეგ, რაკი შეილება დამეხორცენ.

— განა შეილება გვენდათ?
— ორი ზატაკა ბიჭი...ორი მშვენიერა ბაშვი... უზასუსა მისუსტებულის ხმითა.

-- დიდი ხანია?

— რაც ისინი დაკვარკვე? ომების დროს იყო. ჩემი ცოლი მწერდა რომ ერთი ავად გამიხდა, მერე მომივიდა წიგნი, რომ მოკვდაო. მე უფროსს შინ დაკეთხოვე მაგრამ მინამ დამითხოვდენ, მეორეც ხელიდან გამოგვცალდა.

ერნი შედგა. ქუჩის ყლჩამუღმა და გმინვამ მოასწია იმ ბნელ დერეფნამდე, სადა ორნივ იდგნენ, და კაცს ეგონებოდა თითქომისი უღმობელი და უწყალო წარსული ხმაურბობო..

— შინ დათხოვნა საჭირო აღარ იყო, განაგრძო ერნმა: მაგრამ მანაც დაკეთხოვე, რომ შინაურბობისათვის დამეხედნა. როცა ვადა გამითავდა, ძალიან მიამა და მე ისევე ლეშქარში წავიდი. ბეჭი ხანი აღარ გასულა, ტვეთ წამიყვანეს. მას აქედ არას, რაც ჩემი ცოლი ვეღარ ვინახე.

ტეტლოუს გულმა საშინლად ტეხა დაუწყო. დღეს აქამოდე იგი ზრუნავდა მასზედ, რომ ერნს მარტო დღევანდელი ჭირი მოაშორებს; გულს უზვიადებდა ის მთავრეელობა, რომელიც მან ერნს აღმოუჩინა; აქაო და მთავრეელი ვარო, მე მადლა ვარ და ის დაბლარო. სოლო ხლა გი, როცა ერნი გაენდო და უამო თავისი გულსკვდავი აღსაკება, ტეტლოუმ იგძნო, რომ ამ აღსაკებაში მისი თავი დაამდაბლა და ის დატაკი გი აამადლა. ტეტლოუმ გულის მხურვალეობით გაუწოდა ხელი. ნეტა ამ დროს მოაგონდა ან ერთს ან მეორეს, რომ პირველ ნახვის შემდეგ ერთმანეთისათვის ხელი არ ჩამოურთმევიათ?...

— მე ვთხოვთ, ჩემთან მოსვიდოდეთ სოლომე, უთხრა ტეტლოუმ და რომ დაკვაროს, რომ გულით ჭსთხავს დაუმატა: მე თქვენს ეკვლესიაში ვიყავ შაბადს. გამკებულთა პირბობა მომიცეს, რომ თქვენს საქმეს გაშინჯვენ. იმისთი სიტყვით, ეგ ერთს თავს გაჭსწევს.

ჩვენ გი, მასწავლებელია, ერთმანეთს ამასევე ადრევე ვინახულებთ. შემიძლიან ამის იმედი ვიქონიო?

— მას შემიძლია რაღაც თქვენ მე ფხვნილად დამეყენეთ, მეც თვითონ გაუძლებები ჩემს თავს... ჭსოვლად საწყალობა, თუმცა მისი ძიწს დაკიდებული თავი და მტოლანად ხმა ამის წინააღმდეგს ამბობდა.

— ეს მანინე ჭქენით, რომ თუ თქვენს თავს ბინა რომ აუჩინოთ, მაცნობოთ...

— მადლობელი ვარ, ბატონო! უპასუხა მან, ხელი მოჭკვიდა ვიბის მუხარას და ნელ-ნელა დაიწყო ძიწს ჩასვლა.

მაგ მადლობის თქმაში ხელ-ახლად მოისმა ხმა გამოთხრობისა. კაცს ეგონებოდა, ვინც ეტა თქვაო, განშორებას იწყებდა. რამდენიმე საფეხური ჩავიდა თუ არა, ეწინა შედგა, თითქმის პირი არ მოიბრუნა და ისე ჭსოვლად: ჩემ მაგივრად მადლი მოახსენეთ იმ სულგმამელს ქალსა...მე თქვენ ბეჭი დავიდაცხაბა მოგაყენეთ...

— მშვიდობით! დაუძახა ტეტლო შემდეგ გულნატკანად, მაგრამ მსურველებით ვი: მშვიდობით, ესე იგი, ნახვამდე! ეწინა, მგონი, ეს სიტყვები ვერ გაიგო. იქნება ფეხის ხმაურით. ში დაიკარგა უმარადი კაცის ხმა. ეწინა მალე ჩაიარა ვიბე და მიეფარა თავს.

ტეტლო შემობრუნდა თავის ოთახში და წაღაც გამოუცდელი სედა გულზე დაწვა. დაჯდა თუ არა საწყადად, მაშინვე სურვილმა გაიტაცა, რომ ადგეს და ეწინა უკან დაბრუნდეს. მაგრამ იფიქრა, ვინ იპოვის იმ საწყალებს იმოდენა ხალხში, რომელიც ესტუმრება ბუფსავით ირეკაო. მთელს დანახუნს დღეს თავაწინ აღნიშნულად ფერ-მგართალი ეწინა, რომელიც ვიბეზედ ჩადიოდა, რომელმაც გამოსაღებებსევედ პასუხი არ მისცა და რომელიც თავლიდამ ევარებოდა სწულიად... მისინ მოაგონდა თავისი საკუთარი სიტყვები, ამას წინადა თქმული: „ვინ იცის? ამ სამ დღეს უკან რა დაემართება საწყალებს ეწინა? სადამოხედ, როცა თავის ცოლთან იჯდა, გუმფლავისა, რომ გულზედ წაღაც მძიმე ლოდი აწევს უნაბო, რაც იმ დღეს შეეტყო ეწინასგან და დაუმატა: „მე ვშიშობ, რომ თავის დღეში კვლავსად შევხვდები.“

ცოლი გულს უშოშმანებდა, მაგრამ ამასვე თვითონაც წინადა ჭკობნობდა.

VI

რამდენიმე დღემ გაიარა და ტეტლომ ეწინის ამბავი შეაგონა თავი რა; ამ დროთა მიმავლობაში, მოუვიდა ცნობა ზღვისა და ხმელეთის სამხედრო მმართველობისგან, და ეც ცნობა სრულიად ამტკიცებდა მას, რაც საწყალებს უამბო თავის მამასევე და თავის-თავსევე.

ერთხელ კვირს დღეს ტეტლო საუდრდამ გამოდიოდა, წინ შესვდა შემოდ-სხენებელი გულშემატკივარი ღვდლის ცოლი და იკითხა უბედურის ეწინის ამბავი.

— თქვენ არ იცით, რა მნელი რამ არის იმისთანა ბედგულს საშველი რამ აუჩინოს კაცმა. თქვენ მანინე მოუხერხეთ რამე, თუ არა? სად არის ესტა ის უბედური?

ტეტლო სირცხვილით დაიწვა ამ კითხვასევე. პასუხის-გება, რომელიც სურდა თავიდან აცილებინა, ესტა მთელის თავის სიმძიმით შედ დაწვა კისერზედ და მოაგონდა შემდეგი სიტყვა ქრისტესი: „ესოდენ ვერ უძლიეთ ჟამ-ერთ მღვიძარებად ჩემთანა.“

რამდენიმე კვირის წინად თვით დანობდა და ცდილობდა იმ კაცისათვის და აი ესტა ისე აცხრავს მასზედ გული, რომ არც ვი იცის ცოცხალია თუ მკვდაცხა. კაცმა კაცისათვის მოწყალება ითხოვს, მოაგროვოს მისთვის ფული და არ იცოდეს ვი სად არის და როგორ არის! საშინელია! ტეტლო ამასევე მეტის სირცხვილით არ დაიწოდა, თუნდა მეუპას კიდევ ის ფული, რაც მას მიჭსტეს ეწინის შესწავლად.

— მე ცოტა რამ მოუხერხე... წაიდგუნა ტეტლომ: სოლო ესტა არავინა რა დღეშია ჩემი საწყალები მეგობარი. მე ის თავლიდამ დამეკარგა.

— ეტრე მალე? წარმოსთქვა ღვდლის ცოლმა თავისიანის ძიწსავითა.

ეც ისევე ის იყო მოკვლად გამოთქმული, რასაც თვითონ ტეტლო თავის თავს ეუბნებოდა. მაგრამ ვი, როგორც ეტყობოდა, ღვდლის ცოლი ამ ამბავს დიდს მნიშვნელობას არ აძლევდა და ტეტლო რომ უფრო დამჯდარის თვისებისა უოფილიყო, ადვილად გადაურჩებოდა თავის სირცხვილს.

ტატლოუ შინ დაბრუნდა და ჭკობინობდა რომ სინდისი ჭკობენს.

ერთის თვის შემდეგ ტატლოუ წავიდა ერნის ეკლესიის გამგებელთან იმ იმედით, რომ იქ მანინე შეიტყუას თავისის სწულის მეგობრის ამბავი: იქ უახრეს, რომ ეკლესიის გამგებამ გამიძიდა საქმე, ეკლესიის წიგნებში ამოიხსნა ერნის სასული და ექლა მზად არიან საქმე აუხინებ, რა დღესაც კი გამოცხადდება.

— მამ თქვენთან ის არ მოსულა? ჭკობისა ტატლოუმ.

— არა, მიუგო გამგებელმა: თქვენ სოი გეტყვიან ნებათ საცა არის და შეატყობინეთ.

— ერთის თვის შემდეგ მობმანდით, უთხრა გვილით ტატლოუმ: და მამინე იქნება გაცნობათ სად იმყოფება ის უბედურნი.

საუბედურად, იმ ბედგარულის ხსენებაც კი აღარსად იყო; იმის კვალსაც ვეღარ მიხვდნენ. შეწუხდა ტატლოუ და მიჭმარათა თავის ნაცნობებს ნუგეშის ცემისათვის. ერთმა უთხრა: „რა ეშმაკათ გინდა იმის თავი!“ მეორე უმტკიცებდა, რომ „ბოგანა კაცის ხელის გამართვალათობისა და ზარმაცობის სულის შეწუხებაა“.

— მე რა დავა მაქვს თქვენს მეტნიერებასთან! ეუბნებოდან ტატლოუმ; მე ეს გიცხადებ: იმ კაცმა ფეხი შემოდგას ჩემს ცხორებაში რაღაც განგების ძალითა. იმისი სუბედი კამდენსამე დღეს ჩემ ხელთ იყო. მე შემეძლო მექმნა, რომ ამ ქვეყანაზედ იმასაც ადგილი რომ ჭსტკრება, თუ ამას ვერ ვიქმნოდი, სუსტს ხელს შემწეობისა მანინე მივაწვდიდი ყოველ იმის სამაგიერად, რაც სწულის დაეკარგნა. და აი მას შემდეგ რაღაც ცოტად ფეხზედ წამოკაყენე, რაღაც ნახევრამდე დავისსენ — ხელიდამ გაუშვი და დავკარგე. იქნება იმის გამო დევნულებთან და ტანჯულებთან მისვლა-მოსვლა რომ მქონდა... ვინ იცის?

ეს ფიქრი და ყოველივე სახსოვარი რაც მავ ფიქრსზედ მოსდევდა, გულის უმიძიებდა ტატლოუს. დაეპადა

მხურვალე, მოუთმენელი სურვილი, რომ ერნი ნახეს, უშველას როგორმე, მოუაროს როგორც საკუთარს ძმას. ბერს ეწვალა, ბერი შრომა გაჭსწია, რომ ეხონა ერნი როგორმე, მაგრამ ყველაფერმა ამაღლხაუბრა.

— იმის სიკვდილის ამბავი მანინე შემეტყუა, სხვა არა იყოს რა! დანძის თავის-თავად ერთხელ: ეგ ამ არც დანაზუდ უკეთესი იქნებოდა, იმიტომ-რომ მამინე მანინე მეტადინებოდა, რომ მან ადგილი დაიჭირა ნიუთიერებითა საზოგადო წუობში, მეტადინებოდა, რომ საწყალობა დასასრულ მანინე თავისი ბინა იშოვნა!

ერთხელ შეიტყო, რომ წუაღში დამხჩვალი კაცი უზოკიანთ, წავიდა ცხედარის გასასინჯავად; მაგრამ დარწმუნდა, რომ ერნი არ იყო.

როცა ტატლოუმ უგანასგენუადა იხახულა ერნი, შიშობდა, რომ ის უბედური დევნას დაუწყებდა. და აი ექლა ის დარტყვი სწორედ ჭსდევნიდა... მარტო ძილს და სიზმარში კი არა. ზოგჯერ დღითვე, როცა შრომით დაღალული ისვენებდა, მამინე უეტრად თვალ წინ აეტრებოდა მამა, ორის შეილის დამკარგავი, და ყველრებით სასეს თვალთ უეურებდა თავის ბოლო გაუტანულს მეტობას... ზამთრის გძელ დამეებშიც, როცა გარე სამინელი ქარი დმოუდა და გმინავდა, იგი უბინაო კაცი გვერდთ ამოუდგებოდა ხოლმე...

დაის, ყოველთვის მოკხენებოდა იგი, როგორც გამკითხავი და მხილებელი მოვალეობის აუსრულებლობისა.